

Департамент культури, туризму, національностей та релігій
Запорізької обласної державної адміністрації
КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей»
Запорізької обласної ради

МУЗЕЙНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний щорічник
Заснований у 2001 р.

№ 17

Запоріжжя
2017

ББК-79.1
УДК-069
М 89

Відповідальний редактор: Шаповалов Г. І., доктор історичних наук,
заступник директора ЗОКМ, професор ЗНТУ

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Бочваров Крум Н., Васильчук Г. М., Дєдков М. В., Кайзер Елке,	доктор філософії в галузі історії (університет Коннектикута, США) доктор історичних наук, професор ЗНУ (Запоріжжя) кандидат історичних наук, професор ЗНТУ (Запоріжжя) доктор, професор (Вільний університет Берліна, Інститут доісторичної археології, Німеччина)
Ковальова І. Ф., Козиряцька С. І., Лиман І. І., Ляшко С. М.,	доктор історичних наук, професор (Дніпро) старший науковий співробітник ЗОКМ (Запоріжжя) доктор історичних наук, професор БДПУ (Бердянськ) кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)
Мільчев В. І., Мордовської М. М., Мороко В. В.,	доктор історичних наук, професор ЗНУ (Запоріжжя) директор ЗОКМ (Запоріжжя) кандидат історичних наук, директор департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької ОДА (Запоріжжя)
Мурзін В. Ю., Попандопуло З. Х., Рибіцька Малгожата, Чайка О. В.,	доктор історичних наук, професор МІДМУ «КПУ» (Запоріжжя) завідувачка відділу історії краю ЗОКМ (Запоріжжя) доктор габілітований, професор (Жешувський університет, Польща) старший науковий співробітник ЗОКМ (Запоріжжя)

Друкується за рішенням Вченої ради
Запорізького обласного краєзнавчого музею від
06.10.2017 р., протокол № 3

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ
КВ № 17055 – 5825 ПР від 12.07.2010 р.)

Постановою Президії ВАК України збірник
внесено до переліку фахових видань
(Бюлетень ВАК України 2010 р. № 12)

М 89 Музейний Вісник № 17. – Запоріжжя, 2017. – 226 с.

ISBN 978-966-488-177-4

Збірка містить праці, у яких розглядаються окремі проблеми археології, краєзнавства та історії України, вводяться в науковий обіг експонати з колекції Запорізького обласного краєзнавчого музею, результати досліджень археологів, істориків, краєзнавців. Тематика публікацій охоплює період від найдавніших часів до сьогодення.

Видання розраховане на усіх, хто цікавиться давньою та новітньою історією, проблемами музейної, краєзнавчої справи.

Мова видання українська і російська.

ISBN 978-966-488-177-4

ББК-79.1
УДК-069

© Автори, 2017
© Запорізький краєзнавчий музей, 2017
© ПП «АА Тандем», 2017

ЗМІСТ

МУЗЕЄЗНАВСТВО

<i>Козиряцька С. І.</i> Нова експозиція ЗОКМ — «Економічний розвиток краю в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.»	5
<i>Шевцов А. С.</i> Експонати доби козацтва в колекції Запорізького обласного краєзнавчого музею	12
<i>Попандопуло З. Х.</i> Бронзовий акваманил из коллекции ЗОКМ	19
<i>Волков А. В.</i> Індо-перські шоломи з фондової колекції Національного заповідника «Хортиця»	23
<i>Деркач Т. Г.</i> Внесок вчених-палеонтологів у вивчення палеонтологічної колекції Запорізького обласного краєзнавчого музею	29
<i>Пісцова М. П.</i> Майстер-клас як складова інтерактивного заходу	36

АРХЕОЛОГІЯ

<i>Самар В. А., Антонов А. Л.</i> Кургани у с. Вишневатое Розовского района Запорожской области	41
<i>Скерська О. П.</i> Археозоологічні матеріали з розкопок курганів біля сіл Гірсівка та Мордвинівка	55
<i>Дровосекова О. В.</i> Цегла з розкопок «Палацу» на території музею-заповідника «Садиба Попова» (матеріали до каталогу)	60

ІСТОРІЯ

<i>Єльников М. В.</i> Гідронім «Овечі води» у джерелах ХІІІ — ХVІІ ст.	67
<i>Чайка О. В.</i> Город Александровск и его жители в конце ХVІІІ — середина ХІХ в.	84
<i>Саричев В. Д.</i> Традиції козацького суднобудування та судноплавства у ХVІІІ ст.	101
<i>Звілінський С. О.</i> Гуляйпільські гімназії товариства «Просвіта»	108
<i>Бровко Б. А.</i> Родовід Я. П. Новицького (на основі досліджень вченого)	121
<i>Атаманчук І. В.</i> Церква в ім'я пророка Іллі села Тернівки Запорізької області	125
<i>Травень А. І.</i> Розписи Іллінського храму с. Тернівка	133
<i>Чоп В. М.</i> Збройний конфлікт махновських повстанців з німцями-колоністами (1918 — 1919 рр.)	137

<i>Кравчук П. П.</i> Шестой поселок в Запорожье и проблема рабочего расселения	145
<i>Горбовий О. А.</i> Проблема Великого Дніпра у житті та творчості Ф. П. Максименка (1896 — 1983 рр.)	179
<i>Лініков В. А.</i> Чи дійсно революційний? Деякі думки про підпільну організацію Ревком	186
<i>Клімчук Ю. А.</i> Деякі штрихи до участі запорожців у Русі Опору Франції в роки Другої світової війни.	196

ІНФОРМАЦІЇ

<i>Водоп'ян В. В.</i> Рік у Запорізькому обласному краєзнавчому музеї	209
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Копитко А. Д.</i> Терський С. В. Археологія України (середньовічна доба): навч. посібник. — Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. — 256 с.	213
---	-----

ХРОНІКА

<i>Ерохіна Л. А.</i> Мрія Александровна Касянюк — одна из участниц создания природоведческих коллекций ЗОКМ	217
--	-----

ГІДРОНІМ «ОВЕЧІ ВОДИ» У ДЖЕРЕЛАХ XIII – XVII ст.

Серед малих річок басейну лівобережжя Дніпра інтерес представляють Овечі Води, що неодноразово згадуються у джерелах XIII – XVII ст. У наукових колах цей гідронім співвідносять з однією з літописних річок – Калкою, розглядають як місце вбивства беклярбека Мамаю [1, сс. 54 – 55, 203 – 204]. На Овечих Водах фіксують золотоординське місто [2, сс. 573 – 574; 3, сс. 19 – 20], ця річка фігурує як спірна територія між Великим князівством Литовським (далі – ВКЛ) і Кримським ханством [4, сс. 12 – 13; 5, сс. 62 – 64], як південна межа кочовищ Великої Орди [6, с. 268; 7, с. 762; 8, сс. 24 – 26].

Дослідники середини XIX – початку XXI ст. на підставі окремих джерел намагались локалізувати річку Овечі Води. До їх числа відносяться праці А. О. Скальковського [4, сс. 12 – 13], Д. Струкова [9, с. 178], І. Ю. Палімпсестова [10, сс. 618 – 619], О. О. Русова [11, сс. 111 – 112], Д. І. Яворницького [12, с. 50; 13, с. 61], Ю. П. Князькова [14, сс. 39 – 40], Ф. М. Шабульдо [5, сс. 62 – 64]. Означена тема ускладнюється тим, що науковці фіксують декілька гідронімів з аналогічними або близькими назвами. О. С. Стрижак відзначав дві Овечі Води: ліва притока Дніпра, нижче р. Кінські Води (Конки), а також «десь у районі р. Самари». Крім двох схожих назв, автор фіксує ще «Овечу гряду» поблизу с. Бабине Херсонської області [15, с. 59]. У колективній монографії, присвяченій гідронімам України, на лівобережжі Дніпра вказується наявність трьох «Овечих Вод»: ліва притока Дніпра, нижче Конки; Гряда Овеча у с. Бабине Верхньорогачинського району Херсонської області; притока Самари, нижче р. Бик [16, с. 393]. Ряд авторів до їх числа відносить «Овечий брід» – переправу через р. Молочну [17; 18, с. 62].

Метою роботи є локалізація річки або річок з назвою Овечі Води, співставлення гідроніму з історичними подіями XIII – XVII ст. Перша згадка Овечих Вод зустрічається в «Історії Татар» 1247 р. францисканця Цезаря де Брідія, який при її написанні частково використав звіт брата Бенедикта (Бернардина) Поляка – перекладача і учасника францисканської місії 1245 р. У праці є свідчення про битву на р. Калці 31 травня 1223 р.: «А команы, объединившись со всеми русскими [князьями], бились с татарами между двумя ручейками – название одного Калк, а другого – Кониуззу, то есть «вода овец», ведь кони по-татарски означает на латыни oves (овцы), а уззу – aqua (вода), и они были разгромлены татарами» [19, сс. 108 – 109]. Автори перекладу дійшли висновку, що свідчення про битву на Калці Б. Поляк отримав безпосередньо від її учасників. Вірогідно, це були половці, що пояснили йому тюрксько-монгольську назву «сопихзу» – «овеча вода» [19, с. 236].

На думку Б. В. Черкаса, введення у науковий обіг двох цінних джерел — літопису кримського історика XVIII ст. Абд ал-Гаффара Киримі «Умдет ат-теваріх» і праці Ц. де Брідія дозволяє вирішити проблему локалізації Калки і місця вбивства беклярбека Мамає ханом Токтамишем. Згідно А. Г. Киримі, як вказує Б. В. Черкас, Мамає зустрів Токтамиша на Кінських Водах — літописній Калці. При спробі втечі темник був вбитий на Овечих Водах. Друге джерело, де вказується про битву на Калці і Коніуззу, на його думку, є прямою вказівкою на Кінські Води і Овечу Воду [1, сс. 54 — 55, 203 — 204]. Маємо низку невідповідностей у цитуванні Б. В. Черкасом А. Г. Киримі, частина праці якого опублікована російською мовою І. М. Міргалеевим [20, сс. 183 — 197]. Згідно «Умдет ат-теваріх», після декількох битв між Мамаєм і Токтамишем, останній з них разом зі своїм прибічником Урік Тимуром прибуває до Мамає на р. Конку: «Орда Мамає располагалась на берегах Йылкы, притока Днепра, находящиеся до сих пор там мавзолеи принадлежат им. Кочуя, Токтамыш прибыл в гости к Мамаю. ... В один из вечеров, Токтамыш тайно с Уриком Тимуром долго совещался, ни кто об этом не знал. В середине ночи Урик Тимур один встал и, оседлав коня, направился к северу от реки к орде бега, втайне от охраны позвал бега. Бег лежал с хануш, услышав его, спросил кто, Урик Тимур назвал себя и сказал, что у султана Токтамыша к вам есть разговор по поводу одного большого дела и он пригласил вас и чтобы никто об этом не узнал. У бега всегда наготове была одна черная лошадь, Урик Тимур одел на эту лошадь седло и бег не сообщив даже своим рабам вышел на улицу. Он был уже старше 90 лет, (Урик Тимур) посадил его на лошадь, они вдвоем уехали, об этом не узнала даже его жена. Во время переправы реки Йылкы Урик Тимур ударил его по голове боевым топором и убил его» [20, сс. 190 — 191]. Отже, вбивство Мамає відбулося під час переправи через р. Конку (Йилку), Овечі Води не згадуються. Події, викладені А. Г. Киримі, могли відбутися на лівому березі р. Конки, поблизу золотоординського городища Мамає-Сурка. На цій ділянці сконцентровані антропоніми з іменем Мамає [21, сс. 29 — 30]. Б. В. Черкас не відзначає, з яким гідронімом він отожднює Овечі Води, розташовуючи їх нижче р. Кінські Води [1, с. 204].

На початку XX ст. ідею розташування Калки ближче до Дніпра відстоював В. Г. Ляскоронський, отожднюючи її з притокою р. Самари — р. Кільчень або Кальчень [22, сс. 70 — 83]. Його погляди у середині XX ст. поділяв М. Г. Сафаргалієв: «Можно согласиться с В. Г. Ляскоронским, что битва [між Мамаєм і Токтамишем 1380 р. — авт.] происходила не на реке Калке-Калкамусе, впадающей в Азовское море, а у рек Колмак, Кальченке (Кальчене — приток Ворсклы), здесь позднее упоминается ряд названий, связанных с именем Мамає: Мамає-Сурка, Мамаєво урочище и др.» [6, с. 143]. А. А. Астайкін, детально розглянувши всі версії локалізації літописної Калки, в том числі і теорію В. Г. Ляскоронського, дійшов висновку, що битва 1223 р. відбулася у верхів'ях рр. Каратип (перша Калка) і Кальчик (друга Калка) Донецької області [23, сс. 15 — 18].

У XIV ст. гідронім Овечі Води в джерелах не фіксується. Ситуація змінюється з середини XV ст., коли відбувається розпад Золотої Орди і формування на захід від Волги у 1420 — 1440-х рр. декількох державних утворень. Її «центральною» частиною, між Волгою і Доном, за А. А. Горським, займала Велика Орда, що з'являється у джерелах лише з 1470-х рр. [24, сс. 67 — 68]. З 1477 р., за вказівкою І. В. Зайцева, датується початок листування Ахмат-хана з османським султаном Мехмедом II Фатіхом [25, сс. 67 — 71]. Існує інша думка, згідно якої набіги Великої Орди відбувались мінімум з 1438 р. [26, с. 215]. Д. М. Ісхаков вважає, що її

формування відбувається між 1452 р. (завершення відокремлення Кримського ханства після розгрому ханом Хаджі-Гераєм орди Сеїд-Ахмеда) і 1460 р., коли вона вперше зустрічається в руських літописах [8, сс. 13 – 14]. На думку І. М. Міргалеєва, Велика Орда оформлюється до 1440-х рр. на землях між Волгою і Дніпром [27, сс. 118 – 119].

В період розпаду Золотої Орди у боротьбу за спадок включаються два хани: Девлет-Берді, який оволодів у 1426 р. Кримом і прилеглими територіями, і Улуг-Мухаммед, що захопив місто Сарай і його землі. Після смерті Девлет-Берді у 1428 р. його територія відходить до Улуг-Мухаммеда [6, сс. 232 – 234]. З 1433 р. у листуванні між Свидригайлом Ольгердовичем (великий князь литовський, 1430 – 1432) і великим магістром Тевтонського Ордену згадується син Токтамиша – хан Сеїд-Ахмед [8, с. 11]. Свидригайло приклав зусиль до повалення Улуг-Мухаммеда і зведення на ханство в Заволзькій (Великій) Орді Сеїд-Ахмеда (1433 – 1455). В цей час у ВКЛ йде боротьба за великокнязівський престол між двоюрідними братами – Свидригайлом Ольгердовичем і Сигізмундом Кейстутовичем, яка завершується у 1433 р. перемогою останнього. Після смерті Сигізмунда у 1440 р. його наступником стає Казимир IV Ягеллон (1440 – 1492). Хан Великої Орди Сеїд-Ахмед підтримав іншого претендента на князівський престол – Михайла Сигізмундовича, ставши, таким чином, ворогом Казимира Ягайловича.

Казимир IV, що підтримував дружбу з кримським ханом Хаджі-Гераєм (1443 – 1444, 1449 – 1466), неодноразово звертався до нього за допомогою при нападах Сеїд-Ахмеда. У 1452 р. Хаджі-Гераєм було розгромлено військо Великої Орди, що поверталася з набігу на Поділля. Під час другого набігу на Поділля і Київ взимку 1455/6 рр. Сеїд-Ахмед-хан був розбитий, втік до Києва, де був заарештований і відправлений до м. Ковно (Каунас) [6, с. 262; 28, с. 182; 29, с. 65], провівши у почесному полоні останні роки (помер близько 1459 р.). Великий вклад у перемогу київських дружин призвів до передачі Хаджі-Гераєм частини спірних територій між Кримським ханством і Великою Ордою до складу ВКЛ, де фігурують Овечі Води.

Північні кордони Кримського ханства XV ст. є слабо визначеними [30, сс. 116 – 118], згідно В. П. Гулевича, «его северные пределы не распространялись далее р. Конка, поскольку в конце XV в. Большая Орда кочевала по Левобережью Днепра «межи Дону и Крыма» в бассейне рр. Орель, Самара и Овечьи Воды ..., восточная граница проходила где-то между современными городами Мариуполь и Азов» [7, с. 762]. Схожу локалізацію нових державних утворень відзначає Д. М. Ісхаков: «... на севере пограничье проходило на район р. Конские Воды, с Литвой оно проходило около крепости Ислам-Кермень. ... Под властью Большой Орды находилась территория между Волгой и Днепром. ... Но восточнее р. Днепр татары продолжали кочевать вплоть до распада Большой Орды по рекам Самаре, Овечья Вода и Кобылья Вода» [8, сс. 24 – 26]. М. Г. Сафаргалієв вказував, що до захоплення Молдавії османами Великої Орді належали «черноморские берега на запад от Днепра» і лише під загрозою військового зіткнення орда у 1501 р. повернулася у район Кобил'їх Вод, де кочувала «на Самаре и на Овечьей Воде» [6, с. 268]. Отже, Овечі Води локалізуються нижче р. Самари, рр. Овеча Вода і Кобил'я Вода повинні знаходитися неподалік одна від одної. З останньою можна пов'язати декілька схожих гідронімів – р. Кобил'ю або Кобильну (Кобилку), що протікають у Запорізькій (права притока Конки – сучасна р. Берестова), Дніпропетровській (притоки рр. Гайчур і Солоні) і Донецької (притока р. Мокрі Яли) областях [16, сс. 256 – 257; 31, сс. 38 – 40].

Для локалізації Овечих Вод важливим є визначення території улусу «Семенових людей», що входив de jure в середині XV — середині XVI ст. до складу київського князівства. У 1455 р., по смерті Олелька Володимировича — «князя и наследственного пана киевской земли», два його сина Сімеон і Михайло звернулись до Казимира Ягайловича розділити між собою київську вотчину. Однак Казимир IV не визнав Київ вотчиною Олельковичів і дав його у пожиттєвий лен старшому з братів — Сімеону [32, с. 103]. В. Б. Антонович вказував, що кордони київського князівства кінця XIV — середини XVI ст. можна окреслити умовно: на півдні його межі на початку XV ст. Вітовт (1392 — 1430) розширив до Чорного моря, заснував Черкаси, Кременчук, Мішурин Ріг і митницю на о. Тавань. У наступні півстоліття по його смерті кордони, окреслені для Київщини, зникли під натиском кримської орди. Кримський хан Менглі-Герай, «воспользовавшись вялостью и нерадением Казимира Ягайловича, разрушил дело Витовта» [33, с. 245].

Межі території «Семенових людей» містяться у «Литовській метриці», де Овечі Води вказуються як прикордонна річка. Згідно з документом (без року), розташованим між актами 1540 р., «обвод» південних кордонів ВКЛ здійснив Свірплов (Свіридов) — черкаський намісник київського князя Сімеона Олельковича: «А то суть тые границы князства великого Литовского, свидетельство господарю. ... А по той стороне Таваня, с Перекопскою землею граница вашей милости по Овечу воду и вверх Овечее воды, а от верхов Овечее воды вверх Сомора и вверх Оргея, аж до Донца, а от Донца по Тихую Сосну. А на тые границы князь Семен Олелькович высылал наместника своего Свиридова, который от него Черкасы держал, и тот потым местцом розъездчал и по тым урочищам границы клал, яко с землею Татарскою так и з Белым-городом, так и з землею Волоскою» [34, сс. 361 — 362].

Згідно Ф. М. Шабульдо, у дипломатичному листуванні 1479 — 1506 рр. між Кримським ханством і ВКЛ термін «Семенови люди» зіставляється з окремою територією [5, сс. 57 — 59]. Перепідпорядкування «Семенових людей» київському князю Сімеону Олельковичу, які були якийсь час під владою хана Хаджі-Герая, відбулися в період розгрому орди Сеїд-Ахмеда взимку 1455/6 рр. Наприкінці XV — перших декадах XVI ст. волость «Семенових людей» була однією з головних претензій Кримського ханства до ВКЛ [5, сс. 60 — 61]. За А. Г. Киримі, Сеїд-Ахмеда розбили «невірні», що дозволяє реконструювати події, в яких, на думку Я. В. Пилипчука, саме київські князі Олельковичі одержали над ним перемогу, роль Хаджі-Герая була незначною. Улус «Семенових людей» (частина орди Сеїд-Ахмеда) був переданий їм Хаджі-Герасем [35, с. 165; 36, сс. 105 — 106].

Овечі Води з «Литовської метрики» А. О. Скальковський в середині XIX ст. співвідносив з р. Кінські Води або «Воловим бродом» у Таганрозькому градоначальстві [4, сс. 12 — 13]. За Ф. М. Шабульдо, в акті «обводу» вказана та Овеча Вода, яка впадала у Дніпро нижче р. Кінської і знаходилась ближче до устя Дніпра. При цьому автор відзначав, що існує ще одна Овеча Вода — ліва притока р. Самари, нижче р. Бик [5, сс. 62 — 64]. Судячи за картосхемою дослідника [5, с. 72], річка локалізується на ділянці, яку можна зіставити з Овечею Грядюю — переправою в центральній частині р. Рогачик. Картосхема не відповідає висновкам більшості дослідників, де північні кордони Кримського ханства на лівобережжі Дніпра наприкінці XV ст. обмежувались широтною течією р. Конки. За Я. В. Пилипчуком, Хаджі-Герай пожалував улус «Семенових людей» між рр. Орілью, Дніпром і Кінськими Водами [36, с. 107]. В той же час Б. В. Черкас в адміністративній структурі Золотої Орди виділяє межі «Самаро-Орільського» улусу, західним кордоном якого

був Дніпро, на півночі – р. Ворскла, на сході – Сіверський Донець. На півдні межа проходила узбережжям Чорного моря, підіймаючись далі до Овечої Води або навіть до Кінських Вод [37, сс. 29 – 35].

Наприкінці 1450 – на початку 1460-х рр. ситуація в Дешт-і-Кипчак суттєво змінилася. Після смерті в 1459 р. хана Кічі-Мухаммеда, що володів землями від Дону до Уралу, два його сина – Махмуд і Ахмат виборюють владу у Великій Орді. Спочатку перемагає Махмуд, правлячи Ордою спільно з Ахматом. У 1465 р. Хаджі-Герай розбиває Махмуда на Дону [28, с. 183], після чого одноосібним ханом Великої Орди стає Ахмат (1465 – 1481). Ахмат-хан мав за мету відновлення Золотої Орди, що призвело до створення проти нього Кримсько-Московської і Ногайсько-Сибірської коаліцій [27, с. 119]. Московське князівство вступило в регулярні дипломатичні зносини з Кримським ханством ще у 1462 р., коли великий московський князь Іван III і хан Хаджі-Герай обмінялися грамотами. По смерті Хаджі-Герая 1466 р. до влади прийшов його син Нур-Девлет, однак у 1468 р. престол захоплює його брат Менглі-Герай (1468 – 1475). В 1471 р. Ахмат прийняв пропозицію Казимира IV заключити союз проти Івана III, який припинив виплату данини до Орди. У липні 1472 р. Ахмат-хан здійснив невдалий похід на Москву, що прискорило створення Кримсько-Московського союзу. У 1472/3 рр. Бахчисарай і Москва підписали попередню угоду про дружбу та мир [28, с. 184]. У 1474 р. Менглі-Гераєм була видана шертна грамота Івану III «о дружбе и любви; против недругов стояти заодно, земель московского государства и княжеств к оному принадлежащих невоевать» [28, сс. 184 – 185, 367; 38, сс. 1 – 9; 39, с. 9]. Х. Інаджик вказує, що кінець XV – початок XVI ст., незважаючи на перепідпорядкування Кримського ханства Османській імперії 1478 р., відзначається як період союзу Івана III і Менглі-Герая з метою протистояння Великій Орді і ВКЛ [40, с. 161]. 1480 р. був укладений московсько-кримський договір, в якому визначені два ворога союзників: «противу общих неприятелей их, Польскаго Короля Казимира и ордынскаго царя Ахмата» [28, сс. 190 – 191, 368 – 370; 41, сс. 16 – 24; 42, с. 2].

Після вбивства Ахмат-хана у 1481 р. сибірським ханом Іваком (тюменським ханом Саїд-Ібрагімом) і ногайським беєм Ямгурчі [28, с. 192], сини хана Ахмата – Саїд-Ахмед (Сеїд-Ахмед II), Муртаза і Шейх-Ахмед знайшли притулок у Менглі-Герая. Однак, після втечі з Криму вони знов перетворились на ворогів [43, с. 61]. Джерела часто згадують напади «Ахматових дітей» на послів біля Овечих Вод. 1491 р. Менглі-Герай повідомляв Івану III про відкочування Великої Орди до рр. Самари і Овечих Вод та прохав надіслати проти ординців свого брата Нур-Девлета: «Ныне мне и тебе брату моему недрузи Ахматовы цареvy дети промежу нас стоят и на тебя брата моего пойдут ратью; и яз готов был сам на конь всести, ино то дело наше уведали Абдыл-Керим и Шиг-Ахмет цари, воротившиися нас воевати хотят, на Самару и на Овечью Воду пришли нынеча с нами. Что есмь говорили слово правде и роте и братству примета то стоит: Нурдоулата царя брата моего к сыну его добрых бы еси своих людей прикошовал» [44, с. 110]. В тих же грамотах князь В. Ромодановський повідомляє про розташування Великої Орди: «цари были у Донца, да взявши следа пришли на пашню на Орель и на Самару и на Овечью Воду, туто пашню пашут. Да сказывает, господине: отпахавши им пашня, дополна им быти на царя на Менгли-Гирея» [44, с. 113].

Не лише Москва, але й Стамбул вважали ці землі належними Кримському ханству. 1500 р. Шейх-Ахмед просив дозволу у кафінського султана (османсько-

го намісника в Криму) на кочування у Дніпра: «Ордынский царь Ших-Ахмед присылал к Кафинскому султану просить позволения прикочевать к Днепру, по причине претерпеваемых им набегов от Черкас и Нагайцов» [28, сс. 235 – 236]. О. Гайворонський відзначає, що у 1500 р. Шейх-Ахмед повів свою орду до Нижнього Дніпра, звернувшись до османського султана Баязида II (1481 – 1512) через його сина Мехмеда дозволити кочувати між Дніпром і Дністром, але отримав відмову. Султан вказував, що ці землі належать не йому, а Кримському ханству [43, сс. 73 – 75]. У 1501 р. Баязид II, закликаючи до примирення кримців і ординців, відправив до Шейх-Ахмеда свого посла. Заради збереження миру він готовий був дозволити Великій Орді переправитися через Дніпро і кочувати поблизу Південного Бугу, але ординці вбили османського посла [43, с. 77].

У 1501 р. вся кримська орда протягом тривалого часу знаходилася поблизу рр. Карачекрак і Кобил'ї Води через близьке кочування Великої Орди: «И те, государь, царевы люди Чурум Багатыр, да Арвану приехали к царю на Кобыль Воде, в пятницу по Петров дни ... а казаки твои Тивеколь с товарищи приехали ко царю назавтрее Петрова дни на Карачекраке ... И царь нам говорил: пошли есмя хотели недруга своего литовского земли воевати, а лиходеи наши Ахматовы дети нынеча к нам близко прикочевали, и нам того дела оставить нельзя, идем тех против своих недругов Ахматовых детей. ... А орда моя болшая на Кобыльей Воде, писано тут» [45, сс. 356 – 363]. Внаслідок сильних морозів Менгли-Герай взимку 1501/2 рр. зі своєю ордою відходить до Криму. Орда Шейх-Ахмеда зазимувала на лівому березі Дніпра, неподалік Києва, що остаточно її виснажило [25, с. 103]. Навесні 1502 р. джерела повідомляють про напади ординців на кримських і московських послів на Овечих Водах: «Лета 7010, маиа 3, приехал из Крыму Иван Мамонов ... послал был с ним Менгли-Гирей царь своего человека Азюсеина князя Унгута с грамотою и с речами; и на поле, на Овечьей Воде, розгоняли их татарове, да Азюсеина поймали» [46, сс. 413 – 414]. О. Ф. Малиновський про цю подію вказував наступне: «Мая 3-го, возвратился из Крыма Иван Мамонов, с которым прислан был от Менгли-Гирея посол Ази-Усеин; но на урочище называемом Овечьи Воды, напавшие на них Большой Орды татары взяли его в полон» [28, с. 250]. Наприкінці травня 1502 р. знов фіксується розташування кримської орди на Кобил'їй Воді: «Лета 7010, июня 17, приехал из Крыма от Менгли-Гирея царя человек его Арвана с грамотою ... На конь севши, у Кобыльей Воды тот ярлык писавши, с Арваною, с своим слугою, к тебе послал есми маиа месяца в 25 день, в среду. Нынче на то место от нашего недруга Шиг-Ахметя царя много добрых людей отстав к нам пришли. Шиг-Ахмет, недруг наш, на Турпаче Воде стоит» [47, с. 416]. Під «Турпач Водою», вірогідно, слід розуміти р. Вовчу (Вовчі Води), яка згадується Г. Л. де Бопланом як Тачавода (Taczawoda) [48, сс. 266 – 267, 460]. В районі рр. Турпач і Сула «царь Менгли-Гирей Шиг-Ахметя царя прогонил и Орду его и улусы взял» [47, с. 419].

Після перемоги Менгли-Герай захопив і спалив столицю Великої Орди – м. Сарай. Шейх-Ахмед відкочував до Астрахані. Велика Орда припинила своє існування, а Кримське ханство стало господарем всього Північного Причорномор'я. Незважаючи на розгром Великої Орди союзні відносини між Кримським ханством і Московським царством зберігаються: «А как тебе государ наш на чем молвил и правду учил, на том и стоит, другу твоему друг, а недругу недруг, а на вопщих наших недругов, на Охматовых детей, и на Литовского, и на всякого вашего недруга государь наш везде с тобою заодин» [49, с. 62]. За Мехмед-Герая I (1515 – 1523) джерела часто повідомляють про розташування кримської орди на

Молочних Водах у 1515 – 1517 рр., згадки Овечих Вод відсутні. У 1524 – 1532 рр. в Кримському ханстві фактично було два правителя – Саадет-Герай в Криму, а у степах Іслам-Герай [50, с. 484]. Проводячи як пролитовську, так і промосковську політику, кримці неодноразово стикаються з ногайцями, донськими, канівськими і черкаськими козаками. Найбільш значні напади відбуваються після Сахіб-Герая (1532 – 1550), у період правління хана Девлет І Герая (1550 – 1577). У січні-лютому 1560 р. з Астрахані, попередньо провідавши зручні шляхи з боку Азовського моря, на кримські юрти в район р. Молочної здійснює набіг ногайський мурза Тінбай: «приходил Тинбай мырзы Исмаилев сын с товарищи на Молочные воды, на Овечьи воды, и на Конские, и повоевали многие улусы. И Нагаи к нему пристали многие. И царевич Колга Магмет Кирей за ними гонял [ходил]» [51, с. 134; 52, с. 284].

Канівські і черкаські козаки ще з кінця XV ст. турбували кримські володіння в пониззі Дніпра. В 1555/6 рр. старостою Черкаським і Канівським ВКЛ Д. І. Вишневецьким на о. М. Хортиця, був побудований «городок» – форпост козаків на Дніпрі. 1556 р. він організував два походи на Очаків і Іслам-Кермень. Однак у 1558 р., після двох нападів кримських татар, козаки залишили Хортицю і «ушли за Черкасы и Канев» [53, сс. 186 – 187, 191 – 192]. Всупереч невдалій спробі закріпитися на Хортиці, напади на кримських татар продовжуються. У 1564 р. канівські козаки на Овечих Водах напали на послів: «... А приехав, Караш сказал, что с ним ко царю и великому князю послал Девлет-Кирей царь грамоту и поминки, аргамак, да сына боярского Волошенина послал; и на Овечьих Водах приходили на них Литовского короля Каневские Черкасы, и их громили, и на том погроме грамоту царя и поминки, аргамак и Волошанина, у него взяли» [53, сс. 224 – 225]. Про розташування Овечих Вод на торговому шляху свідчить наступний звіт гінця Івана Грозного: «Лета 7073 [1564], Сентября, писал царю и великому князю с Молочных Вод Ондрей Микитин сын Мясново, что приходили на них на Овечьих водах Литовского короля Каневские Черкасы, и лошади у них отогнали, и Крымских гонцов и Турчан и Армению торговых людей погромили» [53, с. 231]. М. І. Костомаров зазначав, що за царя Федора Іоанновича (1584 – 1598) запорозькі набіги стають масовими: «при Федоре Иоанновиче торговля с Турциею была обезпечена договором 1594 года, но торговые сношения не приняли большого размера, по причине возникавших тогда неприязненных отношений между державами. В это время путь между Россиею и Турциею был уже не безопасен от нападений запорожцев. Таким образом, в 1564 году Киевские черкасы на Овечьих водах погромили турчан и армянских торговых людей, из турецких подданных» [54, с. 46]. 1576 р., у зв'язку з активністю запорозьких козаків, Кримське ханство не змогло прийняти участь у військових діях проти Речі Посполитої. Вийшовши з Перекопу і простоявши на Овечих Водах всю весну, 27 травня кримська орда вимушена повернути назад через брак коней і загрозу козацького нападу на Крим [55, с. 216].

Розташування кримської орди Іслам-Герая (Іслам ІІ Герай, 1584 – 1588) на Овечих Водах перед походом 7064 р. (1585/6) зазначається в «Государевых разрядах»: «царь крымской ис Криму с весны выходил и стоял на Овечьих водах шесть недель со всеми людьми, а итти было ему на царевы и великого князя украины» [56, с. 158]. 1587 р. кримські царевичі Селямет-Герай і Алі-Герай вийшли з Криму і перед нападом на Московське царство розмістились на рр. Молочній і Овечих Водах: «Июня в 10 день приехал в Крым тотарин Маамет, ... в розговоре сказывал:

калга Аликирей царевич стоит на Молочных водах, а Соломат Кирей царевич стоит на Овечьих водах» [57, с. 63]. С. М. Соловйов відзначав, що донські і терські козаки також турбували татар і турків, хоча й не такою мірою, як запорожці. Він повідомляв, що хан Казі-Герай (Газі II Герай, 1588 — 1596) у 1589 р. писав московському боярину Борису Годунову: «Ваши козаки донские Азову городу досаждают; ваши же козаки с Дона и с Самары к Овечьим водам приходят украдкою к нашим улусам, воруют скот» [58, с. 253].

Географічна збірка (т. з. «креслення») Російської імперії — «Книга Большому Чертежу» 1627 р., що дійшла у декількох редакціях, при описі маршруту Муравського шляху, відзначає Овечі Води: «А ниже Волчьих Вод верст з 10 пала в Самар река Бык. А промеж Быка и Волчьих Вод, на Муравской дороге, мечеть татарская каменная. А ниже реки Быка (за редакцією № 1330 доповнення — «верст с 150») пала в Самар река Овечьи Воды. А ниже Самары реки 6 миль пала в Днепр (за редакцією № 1330 — «ниже Орели 30 верст пала») речка Воронья Вода; а ниже Воронье Воды 10 (за редакцією № 1330 — «50») миль, пала в Днепр речка Московка, против острова Тамоковки. А в реку в Московку пала река Конские Воды, а вытекли Конские Воды из под Муравской дороги против Молочных Вод. А по правой стороне Конских Вод, от Днепра 60 верст, 7 кешеней татарских мечетей (за редакцією № 1330 — «мечетей» пропущено)» [59, сс. 98 — 99; 60, с. 98; 61, с. 110].

Овечі Води зазначаються як ліва притока р. Самари, однак, у різних редакціях містяться доповнення, зокрема відстані між річками, окремими пунктами. «Мечеть татарская» розташовується то «промеж Быка и Волчьих Вод», то у «Вод Конских»: «А меж Волчьих Вод и Быка мечеть татарская каменная (у верхньому куті між Вовчими Водами і Биком за редакцією № 396 вказано: «Мечеть татарская, Воды Конские»), сажень ее з 20; а лесу с тех мест до Перекопи нет. ... А налево, с Муравской дороги, для воды идти, ино поворотить от Конских Вод на Молочные Воды, где кочуют нагаи, и в тех местах воды копаные колодези» [59, сс. 14 — 15; 60, сс. 19 — 20; 61, с. 65]. Важливим є час створення географічної збірки і розташування «мечеті». В. В. Морачевський називав збірку «тестом к утерянной карте Московского царства, относящейся, как известно к XV — XVI векам» [62, с. 634]. Однак, згадка про кочування на Молочних Водах ногайців свідчить, що «креслення» не могло з'явитися у XV ст. На думку Г. І. Спаського, що редагував видавництво «Книги Большому Чертежу», вона складена у XVI ст. за наказом Івана IV, має багато пропусків і неточностей: «течение первостепенных рек, каковы: Волга, Днепр, Дон, Двина, Печера, Обь в Кн. Бол. чер. не означено, а прочих рек и речек показано иногда с явным небрежением» [60, сс. IV — VI]. Зазначену «мечеть» можна співвіднести з двома пунктами. Перший — пнт. Покровське Дніпропетровської області на р. Вовчій, де локалізуються топоніми з похідною «Мечетна» [63, с. 500]. Назву вони отримали від балки Мечетної, у XIX ст. тут знаходилась однойменна залізнична станція [62, с. 615]. Свідчення про археологічні знахідки відсутні. «7 кешеней татарских мечетей» на Кінських Водах більшість дослідників розташовувало у м. Оріхів. В. В. Морачевський на початку XX ст. відзначав, що на лівому березі Конки йшла станція м. Оріхів, де колись існувало татарське поселення: «здесь, как полагают, находились те семь мечетей, о которых упоминает Книга Большому Чертежу» [62, с. 660]. Відомий український мовознавець А. П. Коваль констатувала: «Місто Оріхів (Запорізька обл.), на думку дослідників, засноване на місці татарського поселення Сім татарських мечетей» [64, с. 92]. Археологіч-

ними дослідженнями пам'ятка – городище «Кінські Води», локалізована на обох берегах р. Конки, на території селищ Таврійське (до 2016 р. – Кирово, Єжово, Жеребець) і Юрківка (колишня назва – Аул, Білицьке) Оріхівського району Запорізької області [65, с. 110].

Т. А. Алексеева, посилаючись на «Книгу Большому Чертежу», ототожнила Овечі Води з Овечим бродом через р. Молочну, у с. Мордвинівки, нижче м. Мелітополя. Вона також вказує на залишки тут земляного укріплення XVIII ст. [17]. Овечий брід фіксується на мапах як мінімум з 1700 р., а поява укріплення пов'язана з вторгненням до Криму у 1737 р. армії фельдмаршала П. П. Лассі. За К. Г. Манштейном, російська армія рухалась зі сторони р. Берди вздовж Азовського моря на Молочні Води, де було побудовано укріплення [66, сс. 124 – 129]. П. К. Дзякович ще наприкінці XIX ст. вказував на розташування броду поблизу с. Мордвинівки: «Чумаки на Крым шли больше Бердянской стороною, а через Молочную переходили за Мордвиновкою, там и теперь еще есть след чумацкого шляха» [67, с. 23]. Автор фіксує іншу назву броду і укріплення: «верстах в 8 от Мелитополя, возле с. Мордвиновки, у Ивановскаго, или Ефименка брода чрез реку Молочную, на крутом ея правом берегу, ясно видны окопы бывшего здесь укрепленного лагеря, а на левом берегу ея же, против упомянутых окопов, находится прекрасно сохранившееся звездочное укрепление так. наз. Миниховскаго типа» [67, с. 25].

У періоди неврожаю в Криму ділянка Овечих Вод ставала місцем кочування кримців. В актах Московського царства 1648 р. вказується: «в Крыме де хлеб и траву, поела все саранча, и от того де голоду крымский царь и царевичи, все крымские люди и Нагай кочевали всю зиму, вышед из Крыму, кочевали на поле на Конских, на Молочных и на Овечьих на Псонских водах» [68, с. 216]. 1649 р. джерела відзначають поневір'яння послів на Овечих Водах: «а пошол де было твой государев посол из Крыму с Крымским послом с Билиим мурзою на розмену в нынешнем в 157 году в осени, за неделю до Николина дни осеннего; а с Крымским де, государь, послом было Татар тысячи с полторы; и как де, государь, будет твой государев посол с Крымским послом у Овечьих вод, и их де, государь, на степи заняла студь большая» [69, сс. 285 – 286]. У 1654 р. кримські татари перед нападом розташувались на Муравському шляху – на Овечих і на Вовчих Водах: «крымской царь вышед из Крыму и стоит в степи на Овечьих водах. Да июня в 4 д., прибежали из степи с Муравскаго шляху ..., сказали: наехали де они вверх по Волчьим водам 3 сакмы татарския, и те де сакмы сошлись вместе к Волчьим водам, где твои государева послы ходят в Крым и к Соленому озеру, где соль варят; а по той де сакме прошло татар с 1000 и больше» [70, сс. 381 – 382].

Вагому інформацію для локалізації Овечих Вод мають дані московських послів – дяка Посольського приказу М. М. Зотова і стольника, полковника і намісника Переяславського В. М. Тяпкіна, відправлених у 1680 р. до Криму для підписання мирної угоди. Рухаючись Муравським шляхом, послы, переправившись через Конку, вийшли до річки Овечі Води, де бачили залишки міста часів темника Мамаю. Звіт посольської місії – «Статейный список», складений М. М. Зотовим у формі дорожніх записок, заслуговує докладного розгляду. Дяк, виїхавши з Москви разом з кримським гонцом Халіл-агою, у м. Суми очікував прибуття з м. Батурина В. М. Тяпкіна. Зустрівшись 25 вересня 1680 р. і «проведав от Сумских казаков Крымского пути, Муравским шляхом, где было безстрашно и прямее до Крыму итить», взявши з собою для супроводу 600 козаков-сердюків і рейтар, послы 28 вересня рушили на південь [2, сс. 570 – 571; 3, сс. 9 – 10]. Вони йшли

через «городки» Вольний, Богодухів, Ольшанку, Малі-Валки. Далі рух вказано за річками: Берестовенька, Берестова, Малі-Орелі, Тернівка, Малі-Самари, Самара. Від р. Самари шлях йшов «на большую реку Самару», 13 жовтня місяця досягла «вершины реки Конских-вод, в Днепр впадающей, пред полуднем, и за реку переправились безо всякие трудности. Кормили и стояли на тех водах небольшое время для того, что понаехали тут стан и шлях свежих и конных и пеших людей, и обозной от Запорожья к Тору, или к Дону, в рядов. И опасаясь того, пошли вскорее степью прямо, Муравским же шляхом ... На тех же Конских-водах видели мы капище бусурманское, каменное строение старожитного поселения, и от давних лет розвалилось. А от Крымских гонцов слышали, что те жилища бывали в старину Крымских татар, при Мамае Хане» [2, с. 573; 3, сс. 17 – 19]. Під «жилищами Мамай Хана» слід розуміти городище «Кінські Води».

Далі послі відзначають: «Октября в 14 день пришли о полудни на речку Овечьих-вод, которая идет в Днепр плесами и озерами; тут обедав, обыскав у той реки уское место и учинив переправу наметав хворостом и камышом, и переправились с войском и обозам безо всякие трудности. И переправясь отошли от той переправы недалеко, в луга, и поночевали на тех же Овечьих-водах. Там-же видели мы, по реке на угожих и на красных местах многие капищные и домовые каменные старые селища Крымских татар, которые от древних лет разрушились до основания, только башня каменная в целости. И о тех жилищах спрашивали мы помянутых Крымских гонцов, которые нам поведали: что те места был юрт истари Крымского Хана Мамайа ... Ведомо же убо да будет, естли по воле Всемогущего Бога, и по изволению Великого Государя нашего Его Царскаго Величества учинитца хождение на Крым, его государским ратем и в том месте пристойно для облегчения запасов и преграды пути бусурманского в Русь, град устроить земляной ... По тому, что кроме того Муравского-шляху способнейшего и прямого пути проходить Татаром на Русь некуда ... Да не токмо на тех Овечьих-водах, но и на всех помянутых вершинах Конских и Самарских и Орельских вод мочно города земляные крепкие поделать ... Октября в 15 день по утру рано шли степью, до обеда, и кормили лошадей на вершинах реки Молочных-вод в Черное море впадающей. Отгуды с обеда до вечера шли берегом по правой стороне Молочных-вод» [2, сс. 574 – 575; 3, сс. 19 – 23]. 16 жовтня посольська місяця досягає верхів'я річки перші-Утлюки, а вже 19 – Перекопу [2, сс. 575 – 576; 3, сс. 24 – 28]. На зворотному шляху у березні 1681 р. послі з Криму йшли правим берегом Дніпра на м. Батурин [2, сс. 644 – 648; 3, сс. 242 – 251].

Д. Струков, аналізуючи «Статейный список», вказував: «От р. Овечьих вод путешественники переезжают на р. Молочным водам и на пути к Крыму не встречают более леса. Все изъясненные реки сохранили свои названия, кроме р. Овечьих вод, впадающих тоже в Днепр, по словам автора (М. М. Зотова – авт.), ниже р. Конских вод, и удобной для судоходства. Путешественники, переправясь через р. Конских вод в верховьях, могли, на пути к вершинам Молочных вод, встретить только речку Токмаковку, впадающую в Конскую, а не в Днепр, а потому неизвестно, что за река Овечьи воды» [9, с. 178]. І. Ю. Палімпсестов відзначав: «неизвестно, что за река — Овечьи воды, впадающие в Днепр» [10, сс. 618 – 619]. О. О. Русов співвідносив Овечі Води з лівою притокою Конки, що впадала в неї нижче м. Оріхова. Він вважав помилкою вказівку послів, що Овечі Води «идут в Днепр плесами и озерами»: «В Днепр ниже Конки или Конских вод, впадает еще в этой местности Белозерка и Рогачик; но их верховья так удалены от Молочной

реки, к которой дошли после переправы через Овечьи воды наши путешественники, что последняя никак не могла быть притоком Днепра. Если предположить, что Муравский шлях пересекал конскую реку у Орехова, или немножко ниже его, то под Овечьими водами можно будет разуместь или Куркулак и Чангул притоки Молочной, или Янчекрак и Карачекрак притоки Конской. Если же шлях этот шел через р. Конскую гораздо выше Орехова, то в р. Овечьи воды, можно видеть пожалуй Вербовку, приток Конской. Но так как перекресток из Запорожья к Дону и Муравскаго Шляху всего лучше предположить у нынешнего Орехова, то Овечьи воды, будет пожалуй небольшая речка, впадающая с левой стороны верстах в 4-х ниже Орехова в Конскую» [11, сс. 111 – 112]. На його думку, «большая Самара» московських послів – р. Бик або Вовча [11, с. 115]. Цитуючи данні «Статейного списка» Д. І. Яворницький відзначає, що «Овечьи-воды – приток Днепра, ниже Конки» [12, с. 50].

Ю. П. Князьков, аналізуючи шлях місії 1680 р., ототожнив Овечі Води з р. Карачекрак, вказавши, що ця ділянка є відгалуженням «традиционного Муравского шляха». Городище, згадане послами, розташовувалось між р. Карачекрак і балкою Бурчак, на ділянці від округи м. Василівка до с. Зелений Гай Запорізької області. Цю пам'ятку, як «Ногайске місто», за Ю. П. Князьковим, відзначав С. І. Мишецький [14, сс. 39 – 40]. Схожі з Т. А. Алексеевою погляди поділяє О. В. Тубольцев: некоректно цитуючи «Статейный список», він ототожнює р. Овечі Води з Овечим бродом [18, с. 62].

Однією з останніх прямих згадок Овечих Вод у джерелах є данні про Кримський похід 1687 р. під командуванням В. В. Голицина. До р. Конки московська армія, вийшовши у травні від берегів р. Мерло, – лівої притоки р. Ворскли, йшла чотири тижні. 13 червня війська, переправившись через Конку, «вступили в обширную Крымскую степь. ... Пройдя в два дня едва 12 верст, Голицын собрал новый совет, на котором положено было отступить, что немедленно и было исполнено. Войско вернулось к реке Конские-Воды, не встретив даже неприятеля» [71, сс. 387 – 388]. Згідно Д. І. Багалею, від р. Конка армія йшла через р. Ольбу(?), а далі на рр. Янчекрак і Карачекрак: «14 июня армия перешла через р. Конския Воды и шла по сожженной степи среди удушливого дыма и пыли; так дошли до маленькой речки Ольбы, где нашли в избытке воду и траву, но на другой день снова делали переход по сожженной степи к маленькой речке Анчакрак ... снова пошли сожженной степью и дошли до маленькой речки Карачакрака» [72, с. 292].

В. В. Голициним було надіслано листа донським козакам, які повинні були забезпечити східний фланг армії від нападів під час руху на Крим: «Да во время тогож вашего бояр и воевод на Крымские юрты воинского похода, по твоему ближнего боярина и оберегателя письму посылке, Донской атаман Флор Миняев с казаками и Черные Калмыки, которые шли в полк к тебе ближнему боярину и оберегателю и дворовому воеводе, в дороге наехав Татарские сакмы, теми сакмами дошли до Татар у Овечьих вод и был с ними бой» [73, с. 563]. Вірогідно, донські козаки йшли тим шляхом, про який у 1680 р. згадував М. М. Зотов [2, с. 573]. Аналогічного листа було надіслано генералу Г. І. Касагову і запорозьким козакам, які, спустившись Дніпром, здійснили вдалий набіг на фортецю Кизи-Кермень і на урочище Кара-тебень [73, с. 563]. Від р. Карачекрак армія повернула назад, до рр. Конка, Самара і Орель: «... от Крымских юртов отступили до их Великих Государей указу для конских кормов к речке Конской ... И по указу Великих Государей, с той речки отошли к рекам Самаре и к Орели» [73, с. 564].

У 1687 р. в листі римському цесарю Леопольду і грамоті аналогічного змісту венеціанському князю Марту Антонію Юстиніану відзначалися перебільшені успіхи і подробиці Кримського походу: «... а сами они ближние наши бояре и воеводы, с нашими Цар. Вел-ва ратьми, стали у Конских вод, и посылали из полков наших Цар. Вел-ва ратных людей, а именно — подданных Калмыков, также и донских казаков и иных, к Овечьим и к Молочным водам. И те посланные в тех местех, наехав сакмы татарские, у Овечьих вод с Татары имели бой, и також помищию Божию, на тех боях тех бусурман с три тысячи трупами на поле положили, и живых несколько взяли, а достальные побежав весь кош свой оставили, который в руки нашего ж Цар. Вел-ва ратным людем достался» [74, с. 292; 75, с. 303].

Під час другого Кримського походу 1689 р. шлях армії В. В. Голіцина, за Д. І. Яворницьким, йшов «через реки — Орель, Самарь, Карачокрак, Белозерку и Каирку, далее через Овечьи Воды, Зеленую и Черную долину и Колончак» [13, с. 61]. У джерелах, на які посилається автор, відсутні згадки про Овечі Води: «И в пути с речки Карачекрака ... за речкою Белозеркою неприятельских Крымских людей побили и языков поимали ... А как вы, ближний боярин и оберегатель и дворовый воевода князь Василий Васильевич, с товарищи пришли близко Крымских юрт на урочище на Зеленую и Черную долины и на Колончак ...» [76, с. 602]; «... пошли с Колончака к Каирке и пришли меж речек Рогачихи и Белозерки вцелости» [77, с. 600].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що для середини XV ст. при визначенні кордонів улусу «Семенових людей» Овечі Води не можуть співвідноситись з жодною річкою пониззя Дніпра, зокрема з р. Рогачик. Формальні кордони ВКЛ могли проходити по р. Конка (Кінським Водам, широтна течія). Це стосується й визначення кордонів Кримського ханства і Великої Орди кінця XV — початку XVI ст., де поблизу Овечих Вод згадуються Кобил'ї Води (сучасна р. Берестова). Джерела середини — другої половини XVI ст. відзначають кочування кримської орди на Овечих Водах і проходження через цю ділянку Муравського шляху. Вказаний гідронім найчастіше фіксують між Молочними і Кінськими Водами. «Книга Большому Чертежу», що локалізує Овечі Води як ліву притоку р. Самари, нижче р. Бик, містить суперечливі данні. Найбільш важливими є свідчення посольської місії 1680 — 1681 рр., що дозволяє розглядати Овечі Води як ліву притоку р. Конка. Переправившись через р. Конку поблизу городища «Кінські Води», посли йшли між заводненою балкою Оріховою і р. Вербовою. В. В. Морачевський зазначав, що у XIX ст. від м. Оріхова йшов поштовий шлях на Мелітополь через німецькі колонії Блюменталь, Гейдельберг, Гальбштадт, Шенау [62, с. 660]. О. С. Терещенко, мандруючи у 1853 р. з м. Оріхова до глави менонітських колоній Й. Корніса, вказував: «Отсюда, по дороге в Колонистскую степь, Мелитопольского уезда, я встретил на 11 версте от города мелкия насыпи, разсыпанныи до деревни Блюменталь. ... Там открывали признаки старого городища, именно: кости человеческия, железныя перержавленныя вещи, стрелы, монеты Татарския и Турецкия» [78, лл. 92 — 93].

Єдине ототожнення Овечих Вод можливе лише з заводненою балкою Оріховою — лівою притокою р. Конки, що текла з півдня на північ. Пройшовши між балками Оріхова і р. Вербова, посольська місія переправилась на лівий берег балки (р. Овечі Води) серед місцевості, де пізніше виникла колонія Блюменталь. На її місці у наш час розташоване с. Рівне, назва якого красномовно свідчить на зручну степову ділянку. Щодо виходу Овечих Вод до Дніпра «плесами и озерами»,

відзначимо згадку О. С. Афанасьєва-Чужбинського, який під час своїх мандрів по р. Конці до м. Оріхова дістався на човні: «... речка Конка ... Я утлублявся вверх по ея течению до Орехова и выше, и находил ее везде достаточно глубокою и рыбною рекою» [79, с. 163]. Враховуючи, що Овечі Води виходили до широкій заплави меандруючої р. Конки нижче м. Оріхова, цілком логічно припустити суб'єктивну думку послів.

Бібліографія

1. Черкас Б. Західні володіння Улусу Джучи: політична історія, територіально-адміністративний устрій, економіка, міста. XIII – XIV ст. / Б. Черкас. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – 386 с.
2. Мурзакевич Н. Статейный список Великаго Государя Его Царского Величества посланников: Стольника Василия Михайлова Тяпкина, дьяка Никиты Зотова, к Крымскому Хану Мурад-Гирею, в 1681 году / Н. Мурзакевич // ЗООИД. – 1848. – Т. 2, отд. 1. – С. 568 – 658.
3. Мурзакевич Н. Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова, посольства в Крым в 1680 году, для заключения Бахчисарайского договора / Н. Мурзакевич. – Одесса : Городская Типография, 1850. – 284 с.
4. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Часть I. География, Этнография и Народосчисление Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса : Типография Л. Ничше, 1850. – 364 с.
5. Шабульдо Ф. М. «Семеновы люди»: их территория и роль в политических отношениях между Крымом и Литвой на исходе XV века / Ф. М. Шабульдо // Ruthenica. – 2010. – Т. IX. – С. 57 – 73.
6. Сафаргалиев М. Г. Распад Золотой Орды / М. Г. Сафаргалиев. – Саранск : Мордовское книжное из-во, 1960. – 275 с.
7. Гулевич В. Улуг Улус (Крымское ханство) / В. Гулевич // Золотая Орда в мировой истории. Коллективная монография. – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2016. – С. 761 – 777.
8. Исхаков Д. М. Тюрко-татарские государства XV – XVI вв. / Д. М. Исхаков. – Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2004. – 132 с.
9. Струков Д. О лесах Новороссийскаго края и Бессарабии. (Статья I) / Д. Струков // ЖМГИ. – 1853. – Ч. XLVI. (1853-1). – С. 153 – 183.
10. Палимпсестов И. Ю. Переменился ли климат на юге России? / И. Ю. Палимпсестов // Русский вестник. – 1864. – Т. 54. – С. 593 – 642.
11. Русов А. А. Русские тракты в конце XVII и начале XVIII веков и некоторые данные о Днепре из атласа конца прошлого столетия / А. А. Русов. – К. : Типография М. П. Фрица, 1876. – 150 с.
12. Эварницкий Д. Топографический очерк Запорожья / Д. Эварницкий // Киевская старина. – 1884. – Год третий, Т. VIII, май. – С. 33 – 64.
13. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Д. І. Яворницький. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 3. – 557 с.
14. Князьков Ю. П. С. І. Мишецький про давні городища і поселення в Запорізькому краї / Ю. П. Князьков // НП ИФ ЗНУ. – Запоріжжя : Просвіта, 2001. – Вип. X. – С. 36 – 44.
15. Стрижак О. С. Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньонадніпрянське Лівобережжя) / О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1967. – 127 с.

16. Словник гідронімів України [голов. ред. К. К. Цілуйко]. — К. : Наукова думка, 1979. — 781 с.
17. Алексеева Т. А. Разработка похода «к легендарному Овечьему броду» / Т. А. Алексеева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zounb.zp.ua/sites/default/files/news/2014/12/rpklob2.pdf>
18. Тубольцев О. В. Следы сухопутных торговых путей позднего средневековья / О. В. Тубольцев // Заповідна Хортиця: Матер. V міжнар. наук.-практ. конф. «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». — Запоріжжя, 2011. — Спец. випуск. — С. 59 — 65.
19. Христианский мир и «Великая Монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 года [крит. текст, перев. с латыни «Истории Татар» брата Ц. де Бридиа С. В. Аксёнова и А. Г. Юрченко]. — СПб. : Евразия, 2002. — 478 с.
20. Миргалеев И. М. «Черный человек» Мамай / И. М. Миргалеев // Мамай. Опыт исторической антологии. — Казань : Из-во «Фэн» АН РТ, 2010. — С. 183 — 197.
21. Єльніков М. В. Резиденція беклярбека Мамай і місто Орду (до 60-річчя дослідження Кучугурського городища) / М. В. Єльніков // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : ЗНУ, 2013. — Виш. XXXVI. — С. 28 — 32.
22. Ляскоронский В. Г. Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 г. / В. Г. Ляскоронский. — СПб. : Сенатская типография, 1907. — 125 с.
23. Астайкин А. А. «Не успеха бо исполчитися противу имъ ...»: Русские и монголы в походе и битве на Калке (апрель — июнь 1223 г.) / А. А. Астайкин // Военное дело Улуса Джучи и его наследников: Сб. науч. ст. — Астана : Фолиант, 2012. — С. 6 — 37.
24. Горский А. А. Русь и Орда в XV столетии / А. А. Горский // ЗО. — 2013. — № 1. — С. 65 — 72.
25. Зайцев И. В. Между Москвой и Стамбулом: Джучидские государства, Москва и Османская империя (нач. XV — пер. пол. XVI вв.) / И. В. Зайцев. — М. : «Рудомино», 2004. — 216 с.
26. Каюк С. М. Козацько-татарські стосунки на українській ділянці Велико-го Кордону в кінці XV — XVI ст. / С. М. Каюк, Д. В. Шаталов // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. — 2010. — Вип. 8. — С. 212 — 221.
27. Миргалеев И. М. Поздnezолотоордынские ханства: к определению верхней даты существования золотоордынского государства / И. М. Миргалеев // Средневековые тюрко-татарские государства: Сб. ст. — Казань : Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2009. — Вып. 1. — С. 118 — 121.
28. Малиновский А. Ф. Историческое и Дипломатическое собрание дел происходивших между Российскими Великими Князьями и бывшими в Крыме Татарскими царями с 1462 по 1533 год / А. Ф. Малиновский // ЗООИД. — 1863. — Т. V. — С. 178 — 419.
29. Меховский М. Трактат о двух Сарматиях [введ., перев. и коммент. С. А. Аннинского] / М. Меховский. — М.-Л. : АН СССР, 1936. — 288 с.
30. Гулевич В. П. Северное Причерноморье в 1400 — 1442 гг. и возникновение Крымского ханства / В. П. Гулевич // ЗО. — 2013. — № 1. — С. 110 — 136.
31. Стрижак О. С. Етніонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак. — К. : Наукова думка, 1988. — 224 с.
32. Хроника Быховца [гл. ред. М. Н. Тихомиров]. — М. : Наука, 1966. — 154 с.

33. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России / В. Б. Антонович. — К. : Типография Е. Я. Федорова, 1885. — Т. I. — 351 с.
34. 1540. Докладная записка королю, о границах Литовского великого княжества с Крымскою ордою и Волошскою ордою // Акты Западной России. — 1848. — Т. II. 1506 — 1544. — С. 361 — 362.
35. Пилипчук Я. Сепаратизм в Золотой Орде: европейский вектор (XIV — XV вв.) / Я. Пилипчук // COLLOQUIA RUSSICA. — 2013. — Series II, vol. 2. — С. 151 — 167.
36. Пилипчук Я. Киевская земля (1362 — 1471) / Я. Пилипчук // Крымское историческое обозрение. — Бахчисарай-Казань, 2015. — Вып. 1(3). — С. 91 — 119.
37. Черкас Б. «Самаро-Орельський» улус Золотої Орди / Б. Черкас // Україна в Центрально-Східній Європі. — К., 2014. — Вип. 14. — С. 28 — 35.
38. 1474, март. Посольство от великого князя Ивана Васильевича к царю Менгли-Гирею с боярином Никитою Васильевичем Беклемипевым // СИРИО. — 1884. — Т. 41. Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными. Т. 3. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Ногайскою ордами и с Турцией. Т. I. С 1474 по 1505 год, эпоха свержения монгольского ига в России (далі — Т. 41, Т. 3, Т. I). — С. 1 — 9.
39. Бережков М. Крымския шертныя грамоты / М. Бережков. — К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1894. — 22 с.
40. Иналджик Х. Крым под властью османов и спор о заключении соглашения: по материалам новых документов (1) / Х. Иналджик // ЗО. — 2013. — № 1. — С. 147 — 163.
41. 1480, апреля 16. Посольство от великого князя Ивана Васильевича к царю Менгли-Гирею с боярином князем Иваном Ивановичем Звенцом, для заключения договора о союзе на общих неприятелей, царя Ахмата и короля Казимира // СИРИО. — 1884. — Т. 41, Т. 3, Т. I. — С. 16 — 24.
42. Лашков Ф. Памятники дипломатических сношений Крымского ханства с Московским государством в XVI и XVII вв., хранящиеся в Московском Главном Архиве Министерства Иностранных Дел / Ф. Лашков. — Симферополь : Типография газеты «Крым», 1891. — 206 с.
43. Гайворонский О. Повелители двух материков / О. Гайворонский. — Киев-Бахчисарай : Оранта, Майстерня книги, 2007. — Т. I: Крымские ханы XV — XVI столетий и борьба за наследство Великой Орды. — 368 с.
44. 1491, май. Грамоты к великому князю Ивану Васильевичу из Крыма // СИРИО. — 1884. — Т. 41, Т. 3, Т. I. — С. 110 — 114.
45. 1501, июля 23. Грамоты к великому князю Ивану Васильевичу из Крыма // СИРИО. — 1884. — Т. 41, Т. 3, Т. I. — С. 353 — 363.
46. 1502, мая 3 — 17. Возвращение из Крыма в Москву Ивана Григорьевича Мамонова // СИРИО. — 1884. — Т. 41, Т. 3, Т. I. — С. 413 — 414.
47. 1502, июня 17 — июля 3. Грамоты великому князю Ивану Васильевичу из Крыма // СИРИО. — 1884. — Т. 41, Т. 3, Т. I. — С. 416 — 422.
48. Боплан Гийом Левассер де. Описание Украины / Г. А. де Боплан. — М. : Древлехранилище, 2004. — 576 с.
49. 1509, февраля 25 — мая 4. Отпуск посольства от великого князя Василья Ивановича к царю Менгли-Гирею с боярином Василием Григорьевичем Морозовым // СИРИО. — 1895. — Т. 41. Памятники дипломатических сношений Древней России с державами иностранными. Т. II. Памятники диплома-

тических сношений Московского государства с Крымом, Нагаями и Турциею (1508 – 1521). – С. 52 – 69.

50. Пилипчук Я. В. «Опасная граница». Сигизмунд I и Гирей в 1517 – 1548 гг. / Я. В. Пилипчук // История военного дела: исследования и источники. – 2016. – Т. VIII. – С. 472 – 505.

51. Летописец Русский (Московская Летопись) [подг. к изд. А. Н. Лебедев]. – М. : Университетская типография, 1895. – 185 с.

52. Лебедевская летопись [отв. ред. М. Н. Тихомиров] // ПСРА. – М. : Наука, 1965. – Т. 29. – С. 224 – 314.

53. Отрывок из летописи о временах царя Иоанна Васильевича Грозного // Русская историческая библиотека. – СПб. : Археографическая комиссия, 1876. – Т. 3. 1563 – 1567 гг. – С. 161 – 294.

54. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования / Н. Костомаров. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1889. – Т. XX. Очерк торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях. – 360 с.

55. Флоря Б. Н. Россия и походы запорожцев в Молдавию в 70-х годах XVI в. / Б. Н. Флоря // Карпато-Дунайские земли в средние века. – Кишинев : Штиинца, 1975. – С. 214 – 228.

56. Разрядная книга 1475 – 1598 гг. [отв. ред. М. Н. Тихомиров]. – М. : Наука, 1966. – 614 с.

57. Статейный список московского посланника в Крым Ивана Судакова в 1587 – 1588 году [подг. к изд. Ф. Ф. Лашков] // ИТУАК. – 1891. – № 14 (год пятый). – С. 43 – 80.

58. Соловьев С. М. Сочинения: в 18-ти кн. [отв. ред.: И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев] / С. М. Соловьев. – М. : Мысль, 1989. – Кн. IV. История России с древнейших времен. – Т. 7 – 8. – 751 с.

59. Книга Большому Чертежу или Древняя карта Российского государства, поновленная в розряде и списаная в книгу 1627 года [изд. Д. Языкова]. – СПб. : Типография Императорской Российской Академии, 1838. – XXXI с. + 261 с.

60. Книга, глаголемая Большой чертеж [изд. Г. И. Спасского]. – М. : Университетская Типография, 1846. – XXVII с. + 327 с.

61. Книга Большому Чертежу [под ред. К. Н. Сербиной]. – М. – Л. : Из-во АН СССР, 1950. – 228 с.

62. Морачевский В. В. Екатеринослав и расходящиеся от него пути / В. В. Морачевский // Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – СПб. : Издание А. Ф. Дебриена, 1910. – Т. XIV. Новороссия и Крым. – С. 556 – 688.

63. Ельников М. В. Памятники золотоордынского периода в Нижнем Поднепровье / М. В. Ельников // Генуэзская Газария и Золотая Орда. – Кишинев : Stratum Plus, 2015. – С. 479 – 508.

64. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 302 с.

65. Єльников М. В. До локалізації золотоординського городища Кінські Води / М. В. Єльников // Музейний вісник. – Запоріжжя, 2009. – Вип. 9. – С. 103 – 111.

66. Записки Манштейна о России 1727 – 1744 [перев. с фр. Г. Глинки]. – СПб. : Типография В. С. Балашева, 1875. – 397 с.

67. Дзякович П. К. Очерк города Мелитополя и его уезда в географическом отношении / П. К. Дзякович. — Мелитополь : Из-во Типо-Литографии Л. А. Либермана, 1898. — 56 с.

68. Отписка Севских воевод о получении ими вестей о калмыцких, крымских, и черкасских вестях // Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею Наук. — СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1894. — Т. II. Разрядный приказ. Московский стол. 1635 — 1659. — С. 216 — 217.

69. 1649, января 28. Отписка Никифора Плещеева из Путивля, с вестями, принесенными возвратившимися из Крыма пленниками // Акты Западной России. — 1875. — Т. VIII. 1648 — 1657. — С. 285 — 286.

70. Отписка Козловскаго воеводы о побеге всяких людей, служилых и жилецких, из Козлова, и вестях про поход Крымскаго хана на Русь // Акты Московского государства, изданные Императорскою Академиею Наук. — СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1894. — Т. II. Разрядный приказ. Московский стол. 1635 — 1659. — С. 381 — 382.

71. Кушнерев И. Н. Русская военная сила (История развития военного дела от начала Руси до нашего времени. С рисунками одежды и вооружения, картами, планами сражений и укреплений) / И. Н. Кушнерев, А. Е. Пирогов. — М. : Типо-Литография Высочайше утвержденного Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1892. — Т. I. — 467 с.

72. Багалея Д. И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства / Д. И. Багалея // ЧИОИДР. — 1886. — Октябрь-декабрь. — Книга четвертая. — С. 265 — 464.

73. Объявление, от имени Государей Царей Иоанна Алексеевича, Петра Алексеевича и Государыни Царевны Софии Алексеевны, милостей и наград Ближнему Боярину Князю Василию Васильевичу Голицыну и всем участвовавшим в Крымском походе. — 1687, Сентября 5 // СГГД. — 1828. — Ч. 4. — С. 562 — 573.

74. Царская грамота к Императору Леопольду, с поздравлением о победе и с извещением о действиях Московских войск против общих неприятелей // СИРИО. — 1864. — Т. 41, Т. VII. Памятники дипломатических сношений с Римскою Империею (с 1686 по 1699 год). — С. 289 — 294.

75. Царская грамота к Венецианскому Князю поздравительная с победою, и с тем вместе известительная о счастливых военных промыслах московских войск // СИРИО. — 1864. — Т. 41, Т. VII. — С. 300 — 306.

76. Объявление, от лица Государей Царей Иоанна Алексеевича, Петра Алексеевича и Государыни Царевны Софии Алексеевны, особенных милостей и наград Ближнему Боярину и Дворовому Воеводе Князю Василию Васильевичу Голицыну ... — 1689, Июля 27 // СГГД. — 1828. — Ч. 4. — С. 601 — 610.

77. Похвальная грамота (в списке) с милостивым словом Государей Царей Иоанна Алексеевича, Петра Алексеевича и Государыни Царевны Софии Алексеевны Ближнему Боярину и Дворовому Воеводе Князю Василию Васильевичу Голицыну за Крымский поход. — Писана 1689, Июня 19 // СГГД. — 1828. — Ч. 4. — С. 600 — 601.

78. Терещенко А. Очерки Новороссийского края. Насыпи могильные в Южной России, с указанием некоторых памятников в других местах / А. Терещенко // ЖМНП. — 1853. — Ч. LXXX., Отд. II. — Л. 68 — 136.

79. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию / А. Афанасьев-Чужбинский. — СПб. : Типография Морского Министерства, 1861. — Часть I. Очерки Днепра. — 467 с.

Ельников М. В.

Гидроним «Овечьи Воды» в источниках XIII – XVII вв.

На основе анализа источников XIII – XVII вв. локализуется гидроним «Овечьи Воды», который соотносят с летописной Калкой, рассматривают как место убийства беклярбека Мамай. Овечьи Воды упоминаются как спорная территория между Крымским ханством, Большой Ордой и Великим княжеством Литовским. Установлено, что под этим гидронимом следует понимать балку Ореховую – левый приток р. Конки Запорожской области.

Yelnikov M. V.

Hydronym «Oveci Vody» in the sources XIII – XVII centuries

Based on the analysis of sources XIII – XVII centuries localized hydronym «Oveci Vody», which correspond with the chronicle Kalka treated as the place of murder beklyarbeka Mamay. Oveci Vody referred to as a disputed territory between the Crimean Khanate, Great Horde and the Grand Duchy of Lithuania. It is established that under this hydronyms be understood girder Orehova – the left tributary of the river Konka Zaporizhzhia region.

Чайка О. В.

**ГОРОД АЛЕКСАНДРОВСК И ЕГО ЖИТЕЛИ
В КОНЦЕ XVIII – СЕРЕДИНЕ XIX в.**

Город Александровск был одним из населенных пунктов южной Украины, которые были основаны рядом с крепостными сооружениями XVIII в. Строители одной из семи крепостей Днепровской укрепленной линии, расположенной недалеко от Днепра, стали первыми жителями одноименного форштадта. Состав населения определялся спецификой этого поселения. Первая перепись населения Александровска была проведена в 1782 г. В форштадте проживало 7 купцов, 329 мещан, 47 разного звания жителей [1, с. 68]. В крепости значились 96 дворов, в которых насчитывалось 1248 душ обоюбого пола (духовного звания с женами и детьми – 11, военных и членов их семей – 810, обывателей с семьями – 215, дворовых служителей и членов семей – 125, каторжников, их жен и детей – 85) [1, с. 314]. Жизнь обитателей крепости была связана не только с Александровском, наведывались они и в ближайшие меннонитские колонии – Шенвизе и Остров Хортица. Солдаты, унтер-офицеры отправлялись без разрешения в шинки за спиртным. Иногда эти походы заканчивались трагически, особенно в зимнее время: нетрезвые военнослужащие замерзали или тонули в Днепре [1, сс. 274 – 275].

Сведения о населении за 1783 г., приводимые Я. П. Новицким, ссылающимся на исповедные росписи Покровской церкви, несколько отличаются от приведенных выше. В форштадте Александровском насчитывалось в это время 73 двора. Проживало здесь 320 человек (199 душ м. и 121 ж. п.). Среди них – духовного звания 5 душ м. п. и 6 ж. п.; штаб и обер-офицеров соответственно 9 и 8 (их детей – 3 и 3); обывателей 108 м. п. и 68 ж. п.; служителей обывательских 84 м. п. и 36 ж. п. В крепости в это время проживал 901 чел. (678 душ м. п. и 223 ж. п.). Штаб и обер-офицеров было 18, их жен – 10, детей – 15. Нижних чинов – 521 чел.,